

AYA STEHAGER

EN LÄROMEDELSREDAKTÖRS PERSPEKTIV PÅ URVAL AV LITTERÄRA TEXTER I SVENSKLÄROMEDEL FÖR GYMNASIET

En typisk produktionsprocess på ett läromedelsförlag skiljer sig på många sätt åt från den som bedrivs på förlag som ger ut allmänlitteratur. I det följande beskrivs hur det kan se ut när det gäller produktioner av stora läromedelsserier i svenska för gymnasiet. Vad syftar ett läromedel i svenska till? Vilken roll har läromedelsredaktören? Och vilka kriterier ligger till grund för urvalet av de litterära texterna i ett läromedel?

Ämnesplanen för ämnet svenska på gymnasiet inleds med formuleringar om litteraturens roll som fönster och spegel för människan: ”med hjälp av skönlitteratur, texter av olika slag och olika typer av medier lär hon känna sin omvärld, sina medmänniskor och sig själv”. (Skolverket 2011, s. 160) Syftet med litteraturstudierna utvecklas vidare under rubriken ”Ämnets syfte”:

Eleverna ska ges möjlighet att i skönlitteraturen se såväl det särskiljande som det allmänmänskliga i tid och rum. Undervisningen ska också leda till att eleverna utvecklar förmåga att använda skönlitteratur och andra typer av texter samt film och andra medier som källa till självinsikt och förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar. Den ska utmana eleverna till nya tankesätt och öppna för nya perspektiv.

Litteraturundervisningen i ämnet svenska ska täcka ett visst centralt innehåll per kurs och sammantaget ge eleverna möjlighet att utveckla följande:

- Kunskaper om centrala svenska och internationella skönlitterära verk och författarskap samt förmåga att sätta in dessa i ett sammanhang.
- Kunskaper om genrer samt berättartekniska och stilistiska drag, dels i skönlitteratur från olika tider, dels i film och andra medier.
- Förmåga att läsa, arbeta med och reflektera över skönlitteratur från olika tider och kulturer, författade av såväl kvinnor som män, samt producera egna texter med utgångspunkt i det lästa.

Vad är anledningen, kan man fråga sig, till att copy-pasta allmänna formuleringar från skolans styrdokument i denna artikel? Skälet är att resan börjar där. Varje läromedelsprojekt som en förlagsredaktör arbetar med börjar i mötet mellan läroplanen och läraren. Ett läromedels själva existensberättigande ligger i att utgöra ett arbetsredskap för läraren i tillämpningen av läroplanen. Läromedlet är ett av redskapen som läraren använder för planering-genomförande-

uppföljning av undervisning, och undervisningen ska i allt väsentligt bygga på läroplanen. Jämfört med tidigare läroplaner är *Läroplan för gymnasieskola 2011*, ofta kallad Gy11, dessutom betydligt mer styrande. Läromedelsredaktören och läromedelsförfattarna måste själva tolka och förstå läroplanen på djupet för att kunna möta lärarnas utmaningar när det gäller att förverkliga den.

För att förstå ett visst svenskläromedel och de litterära texter som har valts ut till det räcker det dock inte att analysera läroplanen. Man måste också utgå ifrån vilken specifik målgrupp läroboken riktar sig till. Målgrupperna är ytterst precist formulerade i förlagens interna processer. En sådan målgrupp kan vara elever som läser kursen svenska 1 på ungdomsgymnasiets högskoleförberedande program. Detta betyder i praktiken bland annat att de är sextonåringar som just har gått ut grundskolan, varför kännedom om grundskolans svenskundervisning är viktig för att förstå målgruppens förkunskaper och erfarenheter av litteraturstudier. Kännedom om elevernas mognadsnivå och intressen är också central i urvalsprocessen inför ett nytt läromedel. Hade läromedlet varit framtaget för elever i vuxenutbildningen hade andra litterära texter använts.

Förlaget skiljer dessutom dessa sextonåringar från deras kamrater på yrkesprogrammen, som visserligen läser exakt samma kurs, svenska 1, men har andra förutsättningar i praktiken. De läser nämligen inga fler kurser i svenska efter denna, så tiden är knapp. Deras undervisning viktas i ofta mot de skriftliga färdigheter som behövs i de andra gymnasiekurserna och i yrkeslivet. Dessutom efterfrågar lärare för yrkesprogrammen oftare texter och upplägg som fungerar för ovana läsare.

I varje läromedelsprojekts kärna finns projektledaren, som i praktiken ofta fungerar som både förläggare och redaktör. Med gedigen egen erfarenhet av undervisning för målgruppen och med förlagets utgivningsplan i ryg-

gen projekterar redaktören nysatsningar och revideringar för de specifika målgrupperna i segmentet. Under projekteringsfasen identifierar denna i detalj luckor på marknaden samt elevernas behov – indirekt lärarnas utmaningar – och möter dem med ett lösningsförslag, en produktidé. Idén manifesterar sig i ett synopsis som beskriver de ingående komponenterna i läromedelsserien och ett provkapitel, framtaget av en författargrupp. Provkapitlet testas mot eleverna i målgruppen med hjälp av referenslärare. Samtidigt jämförs produktidéns upplägg och pris med utbudet hos relevanta konkurrenter. Med kunskap om konkurrenternas starka och svaga sidor finslipas det nya läromedlets upplägg och dess egenskaper formuleras som ”unika” säljspikar, i samarbete med marknadsavdelningen.

Inte bara andra läromedelsförlag betraktas här som konkurrenter, utan även aktörer som Wikipedia, NE Skola, UR, producenter av digitala lärverktyg, med flera. Det utvidgade kollegiet, det vill säga lärarnas nätverkande i sociala medier, fungerar i hög utsträckning som en konkurrerande kraft för läromedelsförlagen idag. Många lärare älskar att dela med sig av goda idéer, så utbudet av egenpublicerade lektionsupplägg kopplade till exempelvis spelfilmer och litterära verk är enormt. Särskilt lärare i svenska förväntas både kunna, vilja och orka producera kvalificerat material för sin egen undervisning och därefter sprida det i det utvidgade kollegiet. För förlagen är detta delande inte enbart av ondo. Sociala medier fungerar som virtuella lärarrum där läromedelsproducenter får chansen att lägga örat mot marken och förstå lärarnas situation bättre. De kan också söka i forumen efter personer som kanske är intresserade av att börja skriva läromedel.

För förlagen gäller det att erbjuda läromedelslösningar som ger ett betydande mervärde jämfört med gratismaterial på internet. Ett självklart mervärde är att förlagsproducerade läromedel är byggda utifrån läroplanens helhet

och har ett tilltal, en layout och en struktur som passar elevernas kognitiva nivå. Ett annat är att läromedel är utprovade av många elever. De fungerar på så sätt normerande och ger en fingervisning om vilken nivå undervisningen kan läggas på, vilket underlättar när man eftersträvar likvärdighet i skolan. Läromedel pake- terar dessutom stoff och övningar i en form som är lätt att anpassa efter olika arbetssätt, de har ofta digitala versioner, går att få upplästa, och så vidare.

Läromedel är dessutom kostnadseffektiva genom att de ger eleverna goda möjligheter att studera självständigt och genom att lärarna kan spara planeringstid. Men det räcker inte. Ett nytt läromedel måste också vara kommersiellt gångbart på marknaden, för att lärarna ska välja att lägga sin begränsade budget på just den serien, eller på ett läromedel överhuvudtaget. Den genomsnittliga läromedelsbudgeten för samtliga skolämnen låg 2013 på i genomsnitt 497 kr per elev och läsår, enligt branschföreningen Svenska läromedel. (Svenska läromedel 2015, s. 2) Ett huvudläromedel för en kurs i svenska på gymnasiet kostar runt 300 kr. För förlagen gäller det därför att i projektering och lansering av ett nytt läromedel kunna besvara outtalade kundfrågor som: ”Skulle mina elever gilla det? Skulle jag få ny inspiration och nya perspektiv i min undervisning? Är det värt att ta strid om i våra hårda budgetdiskussioner på skolan?”

När en produktidé kan svara positivt på frågorna ovan fattar förlaget utgivningsbeslut och produktionsfasen tar vid, det vill säga en fas av aktivt manusarbete. Då samarbetar projektledaren nära med författargruppen och referensgruppen, som består av verksamma lärare som testar materialet löpande i klass.

Det är inte ovanligt att den interna projektledaren, redaktören, är upphovsman till det färdiga verket i minst lika stor utsträckning som de externa författarna, även om det är de sistnämnda som lyfts fram på omslaget och i marknadsföringen. Läromedel är för det

mesta kraftigt förlagsstyrda produktioner. Det beror dels på att det är svårt för yrkesverk- samma lärare att avsätta tillräckligt med tid för läroboksskrivande, dels på att en ny, större läromedelsserie är en riskfylld investering som påverkar förlagens verksamhet under flera år. Den kan ta två år att producera, ha en sexsiffrig investeringsbudget och kalkyleras att generera vinster i mångmiljonklassen under många års tid. Projektledarens kompetens som projekteringsansvarig, som samordnare för alla inblandade projektdeltagare och som medskapare av verket, är av avgörande vikt för slutresultatet.

Under produktionsfasen är andra aspekter än de rent ekonomiska dock lyckligtvis i fokus. Budget ska hållas, men inom den ramen är projektgruppen fri utforma det nya läromedlet. Nu arbetar redaktören och författarna intensivt med urvalet av litterära studietexter och framtagandet av övningar kring dem. Av alla tänkbara skönlitterära texter ska man hitta de som fungerar allra bäst för den specifika målgrup- pens förkunskaper och kunskapsutveckling, och som ger lärarna tillgång till både beprövade guldkorn och nya favoriter i sin undervisning.

Ett vanligt tillvägagångssätt är att man i projektet spikar ett antal kapitelteman, till exempel litterära strömningar eller berättartekniska aspekter som eleverna ska studera. Därefter tar författarna ofta huvudansvar för olika kapitel och börjar leta efter lämpliga texter att använda som studieobjekt. I sökandet och urvalet används kriterier som dessa:

1. Utgör texten en lämplig ”källa till självinsikt och förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar”? Utmanar den till ”nya tankesätt och nya perspektiv”? Är den ett bra exempel på så kallade ”centrala svenska och internationella skönlitterära verk”? (Skolverket 2011, s. 160–161)
2. Kommer den att tåla tidens tand, med tanke på att ett svenskläromedel har en beräknad livslängd om cirka ett decennium?

3. Vilka erfarenheter har vi i projektgruppen och i referensgruppen av att undervisa med just den här texten mot just den här målgruppen? Fungerar den för eleverna?

4. Vilken läsarerfarenhet krävs för denna text? En bedömning görs av textens språkliga och strukturella komplexitet.

5. Vad kräver texten för inramning för att eleverna ska nå målen med hjälp av den? Behöver läsarna stöd i form av till exempel illustrationer, insprängda läsförståelsefrågor, förklaring av intertextuella kopplingar, referenser till textens samtid eller populärkulturella fenomen, nyöversättning eller parafrasträff på modern svenska?

6. Bidrar texten till att skapa tillräcklig bredd i läroboken, jämfört med övriga utvalda texters genretillhörighet, teman, stilistiska och berättartekniska grepp, upphovsmännens ursprung och kön och andra relevanta parametrar?

7. Får vi tillstånd att använda texten/översättningen i läroboken? Får vi använda den på det sätt som vi vill kunna göra? Till exempel i form av ett förkortat utdrag, i nyöversättning, i digital version, uppläst av en skådespelare, eller med läsförståelsefrågor insprängda här och där i texten.

8. Har vi råd att använda texten/översättningen? Kostnaden för detta dras normalt från läroboksförfattarnas garantihonorar, och i vissa fall kan den vara så hög att textförslaget utgår av det skälet. Det är också anledningen till att antologier är komplicerade produkter för ett läromedelsförlag; de sedvanliga förlagsavtalen är inte framtagna för verk som huvudsakligen består av så kallade ”främmande bidrag”.

9. Hur lång är texten?

Textens längd är ett urvalskriterium som inte ska underskattas. Det tänkta lärobokskapitlet ska kanske uppta 15–20 boksidor och innehålla flera olika studietexter med tillhörande illustrationer och övningar, så utrymmet är begränsat. Ofta vill man hitta kompletta texter som inte

är längre än att de går att ta del av i sin helhet under en lektion eller två. Därför är noveller, dikter eller sångtexter uppskattade av både lärare och läroboksförfattare. Självklart läser gymnasieelever hela romaner också, vanligen två per termin, men det är sällan en lärobok i svenska bygger på att man ska ha läst en viss bok i helklass. Utdrag ur romaner är därför den nödlösning som ofta krävs för att längre prosatexter ska kunna behandlas inom ramen för ett läromedel.

När textförslagen har klarat sig igenom den första urvalsprocessen, det vill säga frågorna ovan, ställs de mot varandra. Då tar redaktören och författarna gemensamt ställning till vilka av texterna som ger rikast möjliga tilläring. Meningsskiljaktigheter kan uppstå mellan projektmedlemmarna och redaktörens roll blir ibland att medla mellan dem. De texter som har flest ingångar, som kan täcka in flest perspektiv i undervisningen och på så sätt ge läsarna mest, går segrande ur denna andra urvalsprocess. Principen bakom texturvalet handlar om att möta målgruppens behov på ett så ändamålsenligt sätt som möjligt och att hushålla med omfånget på klokaste vis.

Därefter ges de slutgiltigt utvalda texterna den inramning som krävs för att eleverna ska kunna utveckla de kunskaper och förmågor som anges i kursplanen. Leif Eriksson, författare till ett flertal läroboksserier för gymnasiet, sammanfattar principen bakom lärobokens inramning kring en text med mottot ”mycket om lite”. *Lite* står för den litterära studietexten, eller för fenomenet som ska studeras. *Mycket* står för brödtexten och övningarna. Det är där krutet ska läggas, för att optimera lärandet och ge lärarna rätt stöd i undervisningen.

Här är ett exempel på ett sådant upplägg, taget från läromedlet *Svenska rum 3* (Eriksson 2014, s. 102–104):

1. Brödtexten presenterar James Joyce roman *Ulysses* och hans nyskapande berättartekniska grepp: inre monolog/stream of consciousness.

2. Därefter följer ett utdrag ur romanen som exemplifierar berättartekniken.

3. Utdraget följs upp av övningar i att urskilja vad som är vad: Leopold Blooms medvetna tankar, hans inre monolog, författarens person- och miljöbeskrivningar och röster från andra personer på lunchrestaurangen.

4. Slutligen finns en övning där eleven själv ska skriva ett exempel på en inre monolog.

Studietexten, som här utgörs av skildringen av Leopold Blooms minutlånga besök på restaurang Burton – ”Var och en får klara sig själv, näbbar och klor. Klunk. Käk. Klunk. Krubb. Han kom ut i friskare luft och vände tillbaka mot Grafton Street. Äta eller ätas. Döda! Döda!” – ramas in av brödtext och övningar som ger eleverna rika möjligheter att utveckla några av de kunskaper och förmågor som specificeras i läroplanen.

När alla texter och textutdrag är spikade och all brödtext och alla övningar är skrivna och testade i klass vidtar en redigeringsfas. Då är det framförallt redaktören som arbetar med att konsekvensredigera och finslipa manuset genom flera korrekturvändor. Till sist sammanställer redaktören ett komplett slutmanus inklusive manusunderlag till copysida, innehållsförteckning, sakregister och så vidare. Detta lämnas vidare till formgivaren och bildredaktören, som gör sina delar. När boken är färdigformgiven och korrekturläst ytterligare några gånger går den vidare till tryckeriet och kan så småningom lanseras på marknaden. Lanseringen sker ofta i

februari/mars, så att lärarna hinner ta del av de nya böckerna innan de i maj/juni ska välja vilka titlar de ska beställa till nästa läsårsstart.

Redaktören skriver ofta de mer ingående produkttexterna om läromedlet som används i katalogen och på hemsidan. Redaktörens uppgift är också att svara på frågor från lärare som tar kontakt och ge råd om vilka läromedel som kan passa för just de specifika elever som läraren undervisar. Kanske finns det inget lämpligt läromedel för dem i förlagets sortiment? Då börjar resan om igen, genom att redaktören blir den som ställer frågorna för att förstå lärarens situation bättre och på sikt kunna formulera och projektera en ny utgivningsidé.

Att vara läromedelsredaktör handlar alltså om att vara länken mellan läroplanen och lärarna å ena sidan, och förlaget och lärarna å andra sidan. Dessutom är redaktören ofta också en länk mellan de olika författarna och mellan dem och formgivaren/bildredaktören, samt mellan författargruppen och förlaget. En svår men spännande balansakt!

Jag har alltid triggats av att jag som läromedelsredaktör får chansen att arbeta lika mycket med bildning – språk och humaniora – som med affärsdrivande verksamhet. Ett läromedel måste fungera, det är ett verktyg som måste lösa ett problem för kunderna. Om det inte gör det kommer det inte att bli långlivat. Funktionalitet och problemlösning har därför alltid varit de viktigaste ledorden i mitt arbete som läromedelsredaktör.

LITTERATUR

Eriksson, Leif med flera. (2014). *Svenska rum 3*.

ISBN 978-91-47-10452-9. Stockholm: Liber AB
Skolverket. (2011). *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*. Stockholm: Skolverket.

Svenska läromedel. (2015) ”Skolans bortglömda fråga”. Hämtad 12 oktober 2015 från svenskalromedel.se/om-oss/mer-tid-for-larande/